

מגליציה לתרבות ערב

דיוקן זה הוכן על פי ראיון שנערך במסגרת מפעל תיעוד אישי האקדמיה המשותף לאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ולמכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים

ילדותי

נולדתי ב־16 בינואר 1914 במושצ'יסקה שבגליציה. היהודים בעיירה זו הצטיינו בעוני אבל גם בשאיפה ללמוד ולדעת (גם פרופ' זאב בן־חיים הוא בן העיירה הזאת).

אבי, יהודה צבי קיסטר, היה אדם צנוע, בעל ידע רב מאוד, אופקים רחבים וסובלנות. הוא התעניין במקרא, בדקדוק, בלימודי קודש ובלמודים כלליים, ויותר מכל דבר אחר העריך השכלה (Bildung). לפרנסתו עבד בבנק עד מלחמת העולם הראשונה. אמי, סאָבָּע, הייתה ממשפחה חסידית (שלא כאבי שהיה מתנגד), אישה מעשית וסרקסטית, פעילה ונמרצת. בזמן המלחמה ברחא אימא עם הילדים לווניה ושם היינו עד שמלאו לי שלוש. לאחר המלחמה לא נמצאה

לאבי משרה, והוא הקדיש את רוב עתותיו ללימודו, ואמי היא שפרנסה את המשפחה מעבודתה בחנות.

לימים היה שופט בבית המשפט העליון. אחי יחיאל משה למד רפואה בפראג והוא רופא. במלחמת העולם השנייה הוא הגיע לרוסיה, נדד בכל מיני מקומות עם אשתו, גם היא רופאה. הם היו כמה שנים בישראל, ובסופו של דבר הגיעו לסידני שבאוסטרליה, שם הוא חי עד היום. אחי השלישי, אהרן ז"ל, עבד בחנות (לצד אמי). הוא קיבל עליו לשאת בעול הפרנסה של כל המשפחה ועסק במסחר. גם הוא עלה ארצה כמעט באותו זמן שאני עליתי, שנת 1939.

אני הייתי צעיר הבנים. למדתי בחדר, בן שש התחלתי ללמוד גם בבית הספר היסודי. המשכתי בגימנסיה בסאנוק. הייתי תלמיד טוב אך בלתי ממושמע. סיימתי את לימודי התיכונים בגימנסיה העברית בפשמישל.

לימודים ועבודה בפולין

בשנת 1932, לאחר שסיימתי את לימודי בגימנסיה, התחלתי ללמוד משפטים בלבוב (למברג). למדתי שנה

צלם אמון שפירא

מושצ'יסקה היום. בשנת 1900 היו במושצ'יסקה יותר מ־2500 יהודים, כ־60% מכלל האוכלוסייה.

אחת אך לא המשכתי. עברתי לוורשה. בתחילה עבדתי שם בהוצאת הספרים 'רוי', ובהמשך נעשיתי שותף בהוצאת 'לקטורה'. זה היה בשנת 1937. שם התוודעתי אל כמה מגדולי הספרות הפולנית, כמו ברונו שולץ.

העלייה לארץ ולימודי ערבית

התחלתי לחשוב על עלייה לארץ כי חשתי מחנק באווירה האנטי־יהודית החריפה בפולין. בשנת 1939 הגעתי ארצה כתייר, ונשארתי. לזמן קצר עבדתי בשותפות עם אחי אהרן. בית החרושת

ההורים נרצחו בראשית מלחמת העולם השנייה. הם לא יכלו לצאת. איש לא תיאר לעצמו מה יקרה.

הבית היה בית דתי, לא ציוני, אך דנו בו בענייני ציונות. בעיירה הורגשה אווירה אנטישמית חזקה, כמו בפולין כולה בעת ההיא. בבית היינו ארבעה בנים. ההורים עשו הכול כדי שהילדים יתקדמו בלימודיהם, ואמנם כולנו נשלחנו ללמוד בבית ספר יסודי ובגימנסיה. אחי יצחק ז"ל, שהיה דתי יותר מאבי, אמנם לא למד בגימנסיה, אך מדי שנה בשנה ניגש למבחנים אקסטרניים במסגרת הגימנסיה. הוא סיים לימודי משפטים, ועלה ארצה בשנת 1935.

שלו שכן באבו כביר. כאן התוודעתי אל הערבים ואורחותיהם, התרועעתי עם ערבים ושוחחתי אתם (בערבית מדוברת בסיסית). נמשכתי בחבלי קסם לעולם הזה, שהיה זר לי לגמרי. אהרן הציע לעזור לי מבחינה כלכלית כדי שאוכל ללמוד באוניברסיטה את השפה הערבית והתרבות המוסלמית.

בשנת 1940, בהיותי בן 26, התחלתי ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים בחוג לשפה וספרות ערבית ובחוג לתרבות האסלאם. בערבית ראיתי מפתח להבנת האסלאם. דא עקא, לא ידעתי ערבית, לא מילה ולא אות, שלא כשאר הסטודנטים בחוג לערבית שידיעת הערבית הייתה תנאי לקבלתם. הבנתי היטב שאני עומד מול משימה קשה ביותר ושהצלחתי אינה מובטחת. בשנה הראשונה נעזרתי בפסח שנער ללימוד האותיות ויסודות הערבית. רק בשנה השנייה נכנסתי לשיעורים כתלמיד רגיל. לשמחתי הלימודים עלו יפה, ויתרה מזאת בחוג פגשתי חבורה של שלוש בנות שקיבלו אותי לחברתן: מרים סולל, עדה טננבלט וזהבה פיר – שהייתה לחברתי וכעבור שנים אחדות לאשתי.

רמת הלימודים הייתה גבוהה. המורים באו מהאסכולה הגרמנית המצטיינת בקפדנות ודיוק. הלימודים לא נועדו לתכלית מעשית אלא מדע לשמו. זה היה הכיוון הכללי. המורים שלמדתי אצלם היו בנעט, גויטיין, מאיר, וייל, פולוצקי ושמוש. מהם קיבלתי את ההשראה לדרך עבודתי המחקרית.

נספח עיתונות בבירות ודמשק

בשנת 1944, כעבור ארבע שנות לימוד, קיבלתי את פרס קאלוואריסקי והייתי אמור לנסוע למצרים: הרעיון היה שתלמיד מתקדם ממצרים יבוא לאוניברסיטה העברית ללמוד עברית ותלמיד מתקדם מן הארץ ייסע למצרים ללמוד ערבית באוניברסיטה מצרית. התלמיד המצרי הגיע הנה, אבל אני לא קיבלתי אשרה.

נסעתי אפוא לבירות כנספח עיתונות של ממשלת פולין הגולה (עוד בתקופת הלימודים עבדתי כמתרגם מערבית לפולנית בנספחות של שגרירות ממשלת פולין הגולה בירושלים). עבדתי בבירות ובדמשק בשנים 1945–1946. ריכזתי חומר על פולין ודאגתי לפרסומו בעיתונות הערבית, וכתבתי מאמרים לעיתונות. נפגשתי עם עיתונאים ועם אנשי ספרות ודת. כל עיסוקי היה בענייני פולין, ולא היה לי קשר לסכסוך היהודי-ערבי. העבודה הייתה קשה, אחראית ורווית מתח אך מרתקת. הייתי מבאי משרד החוץ של סוריה ושל לבנון בראשית עצמאותן. למדתי שם הרבה. הגעתי לשליטה טובה בערבית ספרותית, ובלשון זו דיברתי עם האינטליגנציה הערבית. עד עצם היום הזה איני שולט בערבית מדוברת. חזרתי ארצה לאחר שתי נסיעות של כחצי שנה כל אחת. זה היה לקראת סוף קיומה של ממשלת פולין הגולה.

פעילות ב'הגנה'

הייתי חבר בארגון ההגנה בירושלים ואחר כך בחיפה. בשנת 1948 עבדתי בתחנת השידור של ההגנה בחיפה ששידרה בערבית, ואני כתבתי את הטקסטים. בשידורים אלו נקראו הערבים שלא לעזוב את הארץ וכן נמסרו ידיעות על מהלך הקרבות במלחמת השחרור.

בית הספר הראלי בחיפה

בשולי מבירות בשנת 1946 קיבלתי משרה של מורה לערבית בבית הספר הראלי בחיפה. עבדתי שם שתיים-עשרה שנה. לימדתי גם מתחילים וגם תלמידים שהתמחו בערבית (מייסד בית הספר הראלי ומנהלו, ארתור בירם, דוקטור לערבית, עודד את לימודי הערבית בבית הספר). אף על פי שמעולם לא למדתי הוראה, ולא הצטיינתי בדידקטיקה, הצלחתי לחבב את השפה והתרבות על תלמידי. היו לי יחסים מיוחדים עם תלמידים, ועם חלקם נמשך הקשר שנים רבות. לימים באו רבים מתלמידי ללמוד ערבית באוניברסיטה בירושלים והפכו לעמיתיי וחברי.

בשנת 1954 נקראתי להקים קורס התמחות בערבית בבתי הספר התיכוניים מטעם משרד ראש הממשלה. כך הקמתי לראשונה, בשנת 1955, את מה שלימים נקרא המגמה המזרחנית, בכמה בתי ספר. לאור ההצלחה הרבה הוחלט במשרד ראש הממשלה, ביזמתם של ברוך יקותיאל ועזרא דנין, להרחיב את לימודי האסלאם והערבית במתכונת זו ולהקים מגמה מזרחנית בבתי הספר בארץ. לאחר שקמה המגמה שימשתי מפקח ארצי עליה מטעם משרד החינוך. עבדתי חצי משרה בחיפה, ובשאר הזמן הסתובבתי בין בתי הספר ברחבי הארץ שנפתחה בהם המגמה, כדי להנחות את מורי המגמה בחומר הלימודים ובדרכי ההוראה. רבים מחוקרי האסלאם והערבית כיום הם בוגרי המגמה הזאת.

בתמונת מחזור ל"ב נראה קיסטר בין המורים. בין תלמידיו שבתמונה מנחם מילסון ושואל שקד

חשבתי שיש צורך ליצור מקראה של חומר מן הספרות הערבית הקלסית לתלמידי תיכון ערבים ויהודים, והכינותי אותה בהשתתפות המפקח על בתי הספר הערביים, אחמד אדריס. המקראה הנרחבת (כ-600 עמודים) בשם אלמג'תנא כוללת קטעים היסטוריים וספרותיים בהדגשה על הצד החברתי - למן תקופת הג'אהליה (התקופה הקדם-אסלאמית) ועד מוצאי התקופה העבאסית. בפועל היא משמשת ללימוד אוניברסיטאי.

עבודת המסור

בד בבד עם העבודה בבית הספר הראלי כתבתי את עבודת המ"א שלי. העבודה עסקה בספר עתיק על פרישות (זהד), מידות טובות ויחסי חברה. אל הספר הגעתי במקרה: באחת מנסיעותיי לתל-אביב וליפו קניתי בחנות ספרים מוזנחת ביפו כתבי"ד של ספר קטן, אדאב אלצ'חבה, מאת אלסלמי, שחובר במאה העשירית לספירת הנוצרים (כלומר המאה הרביעית של האסלאם). עבודת המ"א שלי הייתה ראשית התעניינותי בכתבי"ד, במסורת. בעבודה הצלחתי להוכיח שכל החדית'ים (המסורות המיוחסות לנביא מוחמד) שבספר הזה הובאו על ידי מחברים מוסלמים קדומים, והם אינם זיופים של המחבר כפי שנטען. ומכאן שהזהד, שממנו התפתחה הצופיות, הוא תופעה קדומה וחשובה באסלאם. את הדברים האלה השמעתי גם באוזניהם של אנשי דת מוסלמים (בין השאר במשרדי 'הוועדה להחרמת היהודים'). זאת הייתה תקופת מלחמת השחרור, ויכולתי לסיים את העבודה רק אחרי שנגמרה המלחמה. בשנת 1949 קיבלתי תואר מ"א מן האוניברסיטה העברית בירושלים.

בתחילת שנות השישים הגיע קיסטר לאוניברסיטה העברית. בואו לאוניברסיטה הביא לידי שינויים גדולים והעשרה עצומה של תכנית הלימודים ואופן ההוראה. המסורת של הנביא מוחמד הפכה להיות נושא מרכזי, וחשיבותה המכרעת להכנת האסלאם הובהרה לכול. מאיר קיסטר כתב עשרות רבות של מאמרים שבהם ניצל כתבי"ד שטרם ראו אור בימים ההם. הוא לימד אותנו שיש תחום שלם שלא הכרנו אפילו את שמות הספרים העוסקים בו. בהדרכתו נכתבו עבודות סמינריוניות, עבודות גמר ועבודות דוקטור בעלות אופי ייחודי. הלשונות הרעות נהגו לומר באותם הימים שמאיר אינו מוכן להכיר בהבדל שבין עבודה סמינריונית של תלמיד מתחיל לבין עבודת גמר למ"א או עבודת דוקטור. הוא מעולם לא הגדיר בצורה סדורה את שיטת העבודה שלו או את השיטה שבה תלמידיו היו אמורים להכין את עבודותיהם. אולם לאיש לא היה ספק למה הייתה כוונתו כאשר היה אומר בסגנון הקיסטריאני האופייני: "תקרא - זה יופיע לפניך!" בתרגום ללשון התקנית הפירוש הוא: עליך להשתדל להגיע אל כל המקורות הנוגעים לנושא - רק כך תוכל להגיע לפתרונה הממצה של השאלה. נאה דרש ונאה קיים: המסורות של הנביא מוחמד, אשר רבות מהן נראות בלתי מובנות ואיגמטיות מבט ראשון, קמות לתחייה וזוכות להסבר היסטורי, חברתי ודתי כאשר הן נחשפות לטיפול הייחודי של קיסטר.

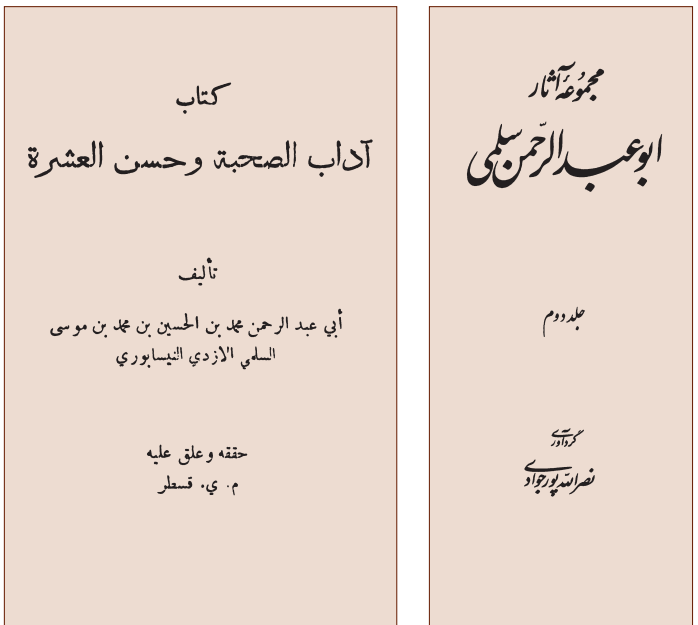
מתוך דברים שאמר פרופ' יוחנן פרידמן בפתיחת ערב העיון לכבוד מ"י קיסטר במלאת לו תשעים שנה

עבודת הדוקטור

את עבודת הדוקטור שלי ייחדתי למחקר היסטורי על בסיס גנאולוגי והיא עסקה בשבט תמים. הבסיס העיקרי של העבודה היה ספר של אל-בלאד'רי, שחי במאה השלישית של ההג'רה (המאה התשיעית לספה"נ), בשם 'אנסאב אלאשראף', העוסק בייחוסים של שבטי ערב, והוא אוצר בלום של מידע על ההיסטוריה של התקופה הקדם-אסלאמית ועל ההיסטוריה המוסלמית הקדומה עד לתקופתו של המחבר.

בשנת 1953 יצאתי לשנה לאנגליה כדי לעבוד על הדוקטורט. בחרתי לבסס את מחקרי על מקורות ראשוניים, ועליהם עבדתי בלונדון. אחרי כמה גלגולים הגעתי לגדול החוקרים באוקספורד, H. A. R. Gibb, והנושא של עבודתי מצא חן בעיניו, והוא עודד אותי. פגשתי שם את סמואל מיקלוש שטרן, יהודי הונגרי, מומחה עולמי לספרות ערבית ועברית בספרד. הוא היה לי לעזר רב בעבודתי ולידיד, ובזכותו סיימתי שם את הטייטה של העבודה. חזרתי ארצה, ובתוך שאר עיסוקי המשכתי לעבוד על הדוקטורט.

בשנת 1964, בהיותי בן חמישים, קיבלתי תואר דוקטור לפילוסופיה על מחקרי 'תמים בתקופת הג'אהליה' בהדרכתו של פרופ' ש"ד גויטיין.

כעבור שנים רבות, בשנת 1995, יצאה לאור בטהראן מהדורה מצולמת של מהדורת לספר אדאב אלצ'חבה בשלמותה - כולל כל הערותי - במסגרת הוצאה לאור של כל כתבי אלסלמי.

כתלמידים של קיסטר לא יכולנו שלא לחוש באהבה, בנדיבות, בנכונות האינסופית שלו לתת לנו מזמנו ומכוחו. קיטורים על איך הורסים אותו ואיך מבטלים את זמנו – זה דווקא שמענו, אבל קיסטר, שהיה עסוק מכדי לבלות שעות עם תלמיד, קיסטר כזה לא הכרנו. כשלעצמי, כל מפגש עם קיסטר מחזיר אותי אל ילדותי בבית הספר הראלי. אף שלמדתי אצל קיסטר גם באוניברסיטה, אף שקיסטר הדריך אותי בעבודת הדוקטור – אנגב בהתנדבות גמורה כי העבודה הייתה מיועדת לאוניברסיטה בחו"ל – אף על פי כן במחיצתו אני מרגישה כמו ילדה. וזה הגיוני לחלוטין. אם הוא לא השתנה מאז, למה לחשוב שאני השתנית.

בתום אחת ההרצאות באקדמיה קם קיסטר לומר כמה מילות תודה ולהעיר כמה הערות בעניין השטן, המצנפת שלו שכמובן אינה קשורה מתחת לסנטר, הנעל האחת שלו ועניינים חשובים אחרים. לפני שפתח את פיו לדבר כבר קרה משהו באולם. כמו איזה חשמל באוויר. פתאום כולם החליפו מבטים עם כולם, כולם חייכו אל כולם, פתאום הייתה מין תחושה של גאוות יחידה, אפילו גאוה משפחתית, גאוה שהוא שלנו. היה רושם שכולם מתרווחים להם ככה בכיסאות ומחכים למנת הנחת שמזומנת להם. הייתה מין התרגשות של ציפייה לשמוע מה ינחית עלינו עכשיו קיסטר השובב, ה־enfant terrible שכל אחד מאתנו הרגיש שבאיזשהו מקום הוא קצת שלו. אז תראו לי, בבקשה, עוד חוקר בעל שם בין־לאומי, עוד מורה שהעמיד דור מפואר של תלמידים, שאפשר להרגיש אליו רגש כזה.

מתוך דברים שאמרה ד"ר אלה אלמגור באירוע במלואות
למ"י קיסטר שמונים שנה

מורה וחוקר

בשנת 1960 התחלתי את עבודתי כמורה וזטר באוניברסיטה העברית. בשנים הראשונות לימדתי אפילו ערבית מודרנית. אבל אחר כך יכולתי להתרכז בדברים הקרובים יותר לתחום ענייני: לימדתי שירה ערבית קלאסית, קוראן, חדית' וספרות ערבית קדומה, כולל כתבי־יד. השתדלתי להעמיד את החדית' במרכז הלימודים. היחסים עם התלמידים היו טובים מאוד (התלמידים המצטיינים קיבלו שמות ערביים נדירים מתקופת הג'אהליה).

במשך כמה שנים הייתי ממונה על מפעל הקונקורדנציה לשירה ערבית (מפעל שהוחל בו בראשית ימי המכון למדעי המזרח של האוניברסיטה ושהושלם בשנים האחרונות בידי פרופ' אלברט ארזי). בזמני עבדו במפעל תלמידים מצטיינים, והוא תרם רבות להעמקת הידע שלהם בתחום הקשה הזה.

במשך כמה שנים לימדתי גם בחוג לערבית באוניברסיטת תל־אביב, והייתי בין ראשוני המורים שם, והעמדת תלמידים גם באוניברסיטה זו. הייתי ממקימי החוג לערבית גם בחיפה. ייסדתי את כתב־העת Israel Oriental Studies של אוניברסיטת תל־אביב, ואחר כך הייתי ממייסדי כתב־העת Jerusalem Studies in Arabic and Islam של האוניברסיטה העברית בירושלים. כתב־עת זה הוא גם במה למאמרים הנובעים מן הכנס הבין־לאומי שמתכנס בירושלים אחת לשנתיים או שלוש, From Jahiliyya to Islam, שהייתי יוזמו ומייסדו.

אבל מרכז ענייני בכל השנים היה המחקר עצמו, הניסיון לדעת ולהבין. תחום המחקר שלי היה צמיחת האסלאם על רקע תקופת הג'אהליה וראשית התגבשותו מבחינה דתית ורוחנית ומבחינה חברתית וכלכלית. עבודתי התבססה על מקורות ובעיקר על כתבי־יד. לכל מאמר ומחקר צירפתי אפראט גדול, וכל מסקנה הייתה מבוססת היטב על המקורות.

בעבודת הדוקטור שלי התחלתי להתעניין במבנה השבטים הערביים. עסקתי במכה ובממלכות הערביות שהיו בגבול ביזאנץ ובגבול פרס. (מאמר שעסק בעניין זה תורגם מאנגלית לערבית ופורסם בהוצאה ממלכתית בבגדאד. מתרגם המאמר טען במבוא שהמאמר מלמד על דרכי ההשתלטות של האימפריאליזם האיראני על הערבים מאז ימי הג'אהליה; והימים ימי מלחמת איראן-עיראק.)

קיבלתי עליי להתקין את הכרך הרביעי של 'אנסאב אלאשראף', שהתחיל לעבוד עליו פרופ' מקס שלזינגר (סגן נשיא האוניברסיטה בשנות הארבעים). זאת הייתה עבודה לשנים רבות, אך ב־1971 היא הושלמה לטוב. העבודה מתבססת על שפע של מקורות ערביים מקבילים, כולל כתבי־יד.

בהמשך עברתי לעסוק בחקר חיי מוחמד. התעניינתי בהיבטים שונים הקשורים להתפתחות אמונותיו ולקשריו עם השבטים הערביים, עסקתי ברקע החברתי, הדתי וההיסטורי לפעילותו של הנביא ולצמיחת האסלאם, והשתקפות דמותו של מוחמד במסורת המוסלמית הקדומה.

ריתק אותי המעבר מן הג'אהליה לאסלאם, ועסקתי הרבה במגמות חברתיות ותרבותיות בתקופתו הפורמטיבית של האסלאם ובהשפעתן על התהוות ערכיו הבסיסיים. למשל במאמרי 'אל תצאו אלא לשלושה מסגדים' ניסיתי להסביר את מורכבות המאבק בין מכה, מדינה וירושלים על מידת קדושתן. במאמר אחר השתדלתי להסביר מדוע יש במסורת המוסלמית מגמה הפוסלת את החקלאות:

עבודת האדמה מונעת מן העוסקים בה להשתתף בג'יהאד.

בכל העבודה הזאת הבינותי שעליי להגיע למקורות הקדומים ביותר, כלומר לאותם חיבורים שנכתבו במאה השנייה של האסלאם. מקורות רבים, חשובים ביותר, עדיין מצויים רק בכתבי יד (בעשרות השנים האחרונות נדפסו כמה מכתבי־היד שעל קריאתם עמלתי כה קשה, אבל רבים אחרים עדיין לא נדפסו). לצורך מחקרני נסעתי לספריות בכמה ארצות, ובהן הולנד, אירלנד, גרמניה, טורקיה ופרס, כדי לקרוא כתבי־יד ערביים בענייני חדית'. תצלומים של כתבי־יד הגיעו אליי גם ממדינות ערב. העיסוק בחדית' הביא אותי לידי מסקנות שלא תמיד היו לפי הזרם המקובל במחקר.

נראה לי שהצלחתי להראות את מלוא חשיבותה של המסורת האסלאמית, ודבריי התקבלו בעולם המדע. חוקרים מוסלמים שבעו נחת מיוחדת מהעלאת קרנה של המסורת ואישושה. המסורת קיימת. המסורת שופעת. אלפים ואלפים של ספרים (באיסטנבול לבדה יש 120 אלף כתבי־יד). צריך רק לקרוא ולקרוא, והתמונה משתנה לנגד עיניך.

היום תלמידי העוסקים במחקר והמלמדים באוניברסיטאות ממשיכים את דרכי ועל זאת גאוותי.

מתוך הדברים שאמר מ"י קיסטר ביום העיון לכבודו

מעולם לא הייתה לי גאווה אישית, אך היום אני גאה על הישגיהם של תלמידיי. הם ורבים אחרים שזכיתי להיות מורם הם היום המובילים בתחום המחקר של מדעי הערבית ושל הוראת האסלאם, ועל כך אני גאה.

הייתי מורה לערבית בבית הספר הראלי בחיפה, בית הספר של בירם, שהיה ערביסט בעצמו: הוא היה דוקטור לערבית והשתדל מאוד לפתח את מקצוע הערבית ואת לימודי האסלאם בקרב קבוצת תלמידים מיוחדת. האמנתי בהוראתי בחיפה, וגם מאז שבאתי הנה, לאוניברסיטה, האמנתי שעיקר ההוראה הוא בהבנת הטקסט. בקורס המיוחד דאגתי לניתוח של הטקסטים הדתיים, הבנה של המסורות בתורה שבעל פה (החדית') ודרשתי מהתלמידים עבודות על טקסטים היסטוריים. חיבתי לכתבייד ולפירושים דבקה גם בחלק מתלמידיי. אני עצמי השתמשתי בשיטה הזאת בעבודתי המדעית. לא הלכתי שבי אחרי התאוריות המודרניות על התחלת הלשון הערבית והתרבות המוסלמית. לא קיבלתי את התאוריה שהקוראן המקורי נכתב בארמית, כמו שטוענים מלומדים סופר-מודרניים בימים האחרונים. לא קיבלתי את התאוריה שעריכת הקוראן הושלמה במאות השמינית והתשיעית לספירה ושמחמד בכלל לא היה קיים. נשארתי בדעתי שהמקור העיקרי לתרבות האסלאם והשפה הערבית הוא הטקסט הקדום והוא נתון לשיפוטנו.

לכסוף עליי לשאול את עצמי אם זכותי היא שהגעתי לגיל תשעים. לא טרחתי לשם כך. אולי שנות החדש שזכיתי להן בזכות האוויר של מושצ'יסקה שבגליציה או בזכות הוריי. הם לא זכו להגיע הנה, כי נרצחו בשואה. ואולי זכיתי להגיע לגיל הזה הודות לחיים המשותפים עם אשתי, זהבה, חברתי לחיים, שעמדה לצדי בכל המצבים ונטלה חלק פעיל ביצירתי המדעית.

מה הם חידושיו של קיסטר בחקר הספרות הערבית והאסלאם? <...> עם עבודותיו הראשונות נמנים מאמרים גדולים על שבט תמים, אחד השבטים הגדולים של ערב בתקופה הסמוכה להופעתו של מחמד. זה היה שבט שהתפרק והתמזג עם גופים חברתיים אחרים בחברה המוסלמית בתקופה שלאחריה. בספרות הערבית הקלסית יש ידיעות רבות על השבט הזה, אך אלה הן בגדר מסורות עמומות הנוגעות למציאות שחלפה ועברה ברובה מן העולם. רישום ארכיוני של עובדות ואירועים לא היה קיים בתקופה שקדמה לאסלאם, וגם לאחריה חלף זמן ניכר עד שנוצרה ספרות שהשתדלה למסור בצורה מסודרת ושיטתית את הידע ההיסטורי לגבי העבר והווה. כיוון שכך אנו נאלצים להסתפק במידע שנמסר בעל פה, בדרך כלל בידי משוררים ומסרנים. אלה היו קשורים לשבט מסוים וחשו צורך להגדילו ולפארו, או שראו את שליחותם בכך שילקטו פיזורי מידע מפי בעלי הזיכרון שיכלו למסור את מה שראו או שמעו, וגם אלה היו בדרך כלל קשורים לקבוצה חברתית זו או אחרת, וראו את המאורעות בדרך ההסתכלות שתאמה את הסביבה החברתית שלהם.

הכמות הכללית של החומר גדולה מאוד, אך רובו נגוע בסובייקטיביות של המסרנים, בסלקטיביות של הזיכרון, ובאינטרסים של מלקטי הידיעות. למלקטים אלו היה לפעמים עניין מיוחד להגדיל ולפאר פרטים מסוימים או לטשטש פרטים אחרים. כיצד מתגברים על הקשיים הללו?

השיטה, כפי שמתברר מסיכולו של קיסטר בחומר, היא להשתלט על כל החומר כולו, להכיר את הספרות הכרה מפורטת ומלאה, לצבור עשרות ולפעמים מאות ידיעות. הכוונה היא להגיע להבנה מדויקת ונכונה של כל אחת מן הידיעות הללו, ובעיקר להדגיש ידיעות צדדיות, לכאורה סתמיות, שאפשר לעשות בהן שימוש במהלך הדיון. זאת השיטה שקיסטר משתמש בה, למשל במאמרו 'מכה ותמים'. בין הדברים המאפיינים את מעמדו של שבט תמים בחברה הערבית הקדומה, כפי שמציין קיסטר, הייתה השליטה בשווקים, בעיקר בשוק צפאט', והנישואין בין בנות שבט תמים ובני קריש, שאפשרו את הקשרים המיוחדים שהיו בינם לבין מכה.

<...>

ההקשרים היהודיים של המסורות הערביות הקדומות באים לידי ביטוי בכמה מן המחקרים המרתקים של קיסטר. בדיקנות ובחריפות קיסטר בודק את המקורות הישירים הנוגעים לסיפור המעשה בבני קריש'ה וגם את הזכרותיו של הסיפור בדיונים הנוגעים לעניין זה בספרות המשפטית הקדומה של האסלאם. בסיכום הדיון המדוקדק והמפורט הזה הוא מגיע למסקנה שסיפור הטבח שבוצע בגברים בני קריש'ה, השבט היהודי בערב, איננו בגדר מסורת מנותקת ומבודדת שאיננה מתקבלת על הדעת, אלא הוא ככל הנראה עובדה היסטורית המקבלת אישוש מכיוונים שונים. השימוש שעושים חכמי ההלכה המוסלמית בסיפור הזה, שאינו תואם לגמרי את ההנחיות הכלליות בקשר לאופן שבו יש להתייחס לאויבים הנופלים בשבי, מוכיח מצד בלתי צפוי (ובניגוד לטענתם של חוקרים אחרים) שהסיפור אכן נכון.

במאמר ששמו הוא ציטוט של חדית', "חדתיו ען בני אסראיל ולא חרגי" (דהיינו: ספרו על אודות בני ישראל, ואין בכך פגם), קיסטר מנתח את המסורות העוסקות בשאלה אם מותר או אסור למסור ידיעות ומסורות על אודות היהודים מתוך כתבי הקודש שלהם. העמדה המובעת לגבי השאלה הזאת בחדית'ים נוטה לשני כיוונים סותרים, וניתוח העמדות הבאות לידי ביטוי בדרך זאת מספק דוגמה מצוינת לשיטת העבודה על המסורת המוסלמית שקיסטר נוקט בה. העמדות בעד ונגד מסירה של חומר השאוב מכתבי הקודש היהודיים או הנוצריים מביעות את הדעות המנוגדות בחברה המוסלמית הקדומה בנושא זה. מצד אחד, יש עמדה של כבוד והערכה לחומר היהודי (והנוצרי), שבחלקו שימש מקור ורקע לתפיסות של האסלאם, ומצד שני הייתה מידה רבה של חשדנות וחששות לגבי ההשפעה היהודית העלולה לחדור לתוך לב המסורת המוסלמית. עמדה של פשרה גרסה שאמנם מותר להגות בתורה, בספר תהלים ובאוונגליונים, אך יש להסתפק בקוראן. מבעד להסתכלות בנושא זה, שהוא צדדי לכאורה, אפשר לעמוד על היחס הדו-משמעי למורשת היהודית והנוצרית בתוך הספרות המוסלמית.

אותו נושא העסיק את קיסטר גם בכמה ממחקריו האחרים. במאמר מיוחד המוקדש לשאלה באיזו מידה מותר למוסלמי להידמות ליהודים ולנוצרים ("אל תידמו...") לא תשבהוא) קיסטר סוקר מסורות רבות בתחומים מרובים של הפולחן הדתי, ומראה על המגמה שהייתה קיימת לבחור בדרכי פולחן המבליטות את השוני בין המוסלמים לבין בני הדתות הקרובות האחרות, יהודים ונוצרים. מעניין להיווכח שהמנהג המוסלמי הקדום היה של תפילה בנעליים, כדי להיבדל מן היהודים, שנהגו להסיר את נעליהם לצורך התפילה. רק בתקופה מאוחרת יותר נשתרש המנהג של תפילה ברגליים יחפות במסגדים. <...> במסורת העממית של האסלאם נחקה דמותו של הנביא כנועל נעליים, ונעליו של הנביא נעשו מושא של הערצה ופולחן. אין ספק שהידיעות על הנביא הנועל נעליים גם בשעת התפילה לא יכלו להיווצר בתקופה מאוחרת יותר באסלאם, כיוון שמה שנקבע בפולחן המוסלמי בתקופה מאוחרת יותר הוא דווקא הנוהג המחייב חליצת נעליים.

הקטע לקוח ממאמרו של שאול שקד, 'מ"י קיסטר וחקר האסלאם הקדום', בתוך: מ' לקר (עורך), מ"י קיסטר, מחקרים בהתהוות האסלאם, הוצאת י"ל מאגנס, ירושלים